

TURDI FAROG‘IY IJODIDA TARIXIY SHAXSLAR

Rohatova Gulchehra Madatovna

Toshkent viloyati Parkent tumani 11-IDUM

ona tili va adabiyot fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Murakkab bir tarixiy davr, ziddiyatli sharoitda yashab, ijod qilgan Turdi Farog‘iy zamona hukmdorlari, amaldorlarga murojaat qilar ekan, xalqning ahvoli, raiyatning shikoyatlarini o‘z asarlarida aks ettiradi. Ularning qilmishlarini chuqur hajv qiladi. Ushbu maqola ham Turdi Farog‘iy ijodida tarixiy shaxslar tasviri va talqini haqida.

Kalit so‘zlar: tarix, talmex, hajv, yumor, xon, muxammas, g‘azal

Hajviyoti va go‘zal lirikasi ila adabiyotimiz zarvaraqlarida munosib iz qoldirgan ulkan iste‘dod egasi, shoir Turdi Farog‘iydir. Garchi, bizgacha juda oz sonli asarlari yetib kelgan bo‘lsa-da, uning ijodi rang-barang va serijilodir. O‘z ijodida haqiqat va yolg‘on, go‘zallik va qabohat, adolat va razolat masalalariga murojaat qilgan ijodkor hamisha haq gapni hayiqmay ayta olgan. O‘z davrining fojialari, adolatsizliklarini yumor ila ochib beraolgan. Shoir hayotni real tasvirlar ekan, barini boricha ko‘rsatishga harakat qiladi.

Turdi XVII asr o‘zbek adabiyotida hajviy-tanqidiy yo‘nalishning kuchayishida, xalqona uslubning ildiz otib borishida katta ta‘siri ko‘rsata olgan iste‘dodli shoirdir. Uning hayoti va ijodi ashtarxoniyar sulolasidan Nodir devonbegi, Abdulazizxon hamda Subhonqulixon hukmronlik qilgan davrlarga to‘g‘ri keladi³⁶.

Zamon alg‘ov-dalg‘ov bo‘lganidek, shoirning qismati ham g‘oyat murakkab kechadi. Turdi Farog‘iy ijodida tarixiy shaxslar tasviri asosan zamona hukmdorlari, ular atrofidagi badfe‘l amaldorlar bilan bog‘liq.

³⁶ Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi (XVII-XIX (I yarmi) asrlar). O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jang‘armasi nashriyoti. —T.: 2006. 38-bet.

Turdining mashhur muxammaslaridan biri Subhonqulixon haqida. Ma'lumki, shoirning qora kunlari bu hukmdorning Buxoro taxtiga chiqishidan boshlangan edi. Shu sababli, uning Subxonqulixon borasidagi satrlari – ayovsiz. Muxammas ancha katta bo'lib, 29 band, 145 satrdan iborat³⁷.

Fuqoro bo'ldi bu shoh asrida ko'b zoru nahif,
Zulmdin bo'ldi raiyat elikim xoru zaif,
Sol tarixini aytdim shu harandin taqlif,
Din boshdin ayog'din tushub islom zaif.
Davri **Subhonquli** jobir, umarosi Yapaloq.

Fitrat ushbu satrlardagi «Din» va «islom zaif» so'zlaridan tarix chiqargan va bu hijriy 1102- yili Buxoroda Turdi bilan Subhonquli beklari o'rtasida nizo chiqqan davrdir³⁸.

Ushbu misralarda tarixiy shaxslardan Farobiy va Subhonqulixon nomi keltirilgan.

Joyi islomu musulmonliq, **Farobiy**, istama,

Poytaxti kishvari **Subhonqulixon**dir bu mulk.

Shoir shoh kim, shohlik qanday bo'lmog'i kerak degan savol qo'yadi va shundan kelib chiqib Subhonqulixon amaldolarlarining ishlariga baho beradi. Tarixiy shaxslardan Ho'jand hokimi Oqbo'tabiyning otasi Rahimbiy otaliqning nomini ham o'z hajviyotiga kiritadi:

Haqdin uldur talabim o'lsa senga yor, **Rahim!**

Ikki olamda nabi hafo'u g'amxo'r, **Rahim!**

Bo'lsa to davru mador - bu jahon bor, **Rahim!**

Aylag'ay seni Xudo barchag'a sardor, **Rahim!**

Beku, bekozodasanu yurtqa tushg'an bir toq.

Zamona hukmdorlarini tasvirlar ekan o'z orzusidagi ideal hukmdorni xayolan yaratadi. Shunday hukmdor bo'lsaki, xuddi Hisravdek adolatli, xalqparvar bo'lsa deya ozu qiladi:

³⁷ O'zbek adabiyoti tarixi. Besh tomlik. V jild. - T.: Fan, 1978.

³⁸ Fitrat. O'zbek shoiri Turdi. Kitobda: Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-jild. - T.:Ma'naviyat, 2000.

Qani bir **Hisravi** odilki, anga dod etsam,
So‘rsa ahvolimi g‘am xirmonini bod etsam,
Domi mehnatkadadin ko‘nglumi ozor etsam,
Kim buzulg‘an dili vayronami obod etsam,
Aylasam bo‘sa adab, shoh qo‘yub qayda oyoq.

Tarixdan bilamizki, Hisrav nomli adolatli podshoh o‘tgan. U haqida turli afsona va rivoyatlar mavjud. Shoir ushbu nomni keltirish orqali tarixga nazar tashladi va bu nazar talmeh san‘atini vujudga keltirdi.

Turdi Farog‘iy ijodida tarixiy shaxslar bilan birgalikda tarixiy qabila urug‘ nomlari ham uchraydi:

Tor ko‘ngullik beklar, man-man demang, kenglik qiling,
To‘qson ikki bovli o‘zbek yurtidur tenglik qiling.
Birni **Qipchoq-u Xito-yu** birni **Yuz, Nayman** demang,
Qirq-u Yuz, Ming son bo‘lub, bir jon oyinlik qiling.

She‘rning dastlabki satrlaridayoq mamlakatda kuchayib borayotgan notinchlik, beklarning bir-birlari bilan yurt talashishga kirishgani his etiladi. Shoir ularni “kenglik”ka chaqiradi. Yurtni tasarruf etishda to‘qson ikki o‘zbekurug‘ini “tenglik”ka undaydi. Urug‘ ajratishga, ayirmachilikka qarshi chiqadi. Qipchoq, Xitoy, Yuz, Nayman, Qirq, Ming – bular o‘zbek urug‘larining nomlari. Baytning ikkinchi satrida qirq, yuz, ming so‘zlari urug‘ nomidan tashqari sonni ham anglatib, shoir kishilarni bo‘linmaslikka, birlashishga chaqiryapti.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, shoir o‘z ijodida biror tarixiy shaxsga, millatga, xalqqa murojaat qilar ekan, avvalo, tinchlik, adolat, yurtparvarlikni, birdamlikni targ‘ib etadi. Zamonasining tinch, osoyishta bo‘lishini orzu qiladi. Shu sabab ham uning ijodida uchrovhci tarixiy shaxsalrning aksariyati hukmdor va amaldorlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitrat. Tanlangan asarlar. 2-jild. – Toshkent : Ma’naviyat, 2000.
2. Orzibekov R. O‘zbek adabiyoti tarixi (XVII-XIX (I yarmi) asrlar). O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot. – Toshkent: 2006. 272 bet.
3. Turdi. She’rlar. – Toshkent: 1971.
4. O‘zbek adabiyoti tarixi. Besh tomlik. V jild. – Toshkent: Fan, 1978.

